

İTİKADÎ MEZHEPLERİN GÖRÜŞLERİNİ HADİSLERLE TEMELLENDİRME GAYRETLERİ

Cemil Hakyemez *

Abstract

The Approaches of the Islamic Sects for Grounding their views on Hadiths

Islamic sects that have important differences on some issues have used the same methods on getting approved their ideas to Prophet. Going beyonds bounds on this topic among the Islamic sects are *Shi'as*. They have concocted innumerable *hadiths* especially on *nass* and *vasiyyet* which include the thesis that *hilafet* is the right of *Ali* and his sons. On the other side, *Khawaric* who are accepted as the first sect coming to light, unwelcomed the process of concoction. But because their rigid discourse so many *hadiths* were concocted by their opponents against them. *Murciah* which appeared as a reaction against excluding attitudes of *Khawaric* has differentiated both faith and practice gave impotence to and considered *ra'y*. These approach especially attracted the reaction of *Ashabu'l-Hadith* and the other opponents of *Murciah*. Because of their ideas a lot of *hadith* were concocted against *Murciah*. *Ashabu'l-Hadith* who opposed to use of reason and *ra'y* and asserted that the faith increase and decrease, applied *hadiths* condemning the *Mu'tazilah* who defend the freewill and the creation of Quran.

Keywords: Islamic sects, hadith, Mu'tazilah, Shi'a, Murjia.

Giriş

Bu makalede İslam düşünce geleneğinde ortaya çıkan ve bir anlamda Müslüman zihniyetinin birer haritası olma niteliği taşıyan itikâdî ve siyâsî ekollerin, kendilerini haklılaştırmak amacıyla hadislerle nasıl ve ne derece iletişim kurmaya çalıştıkları sorunu ele alınacak, bu girişimlerin ulaştığı boyutlar incelenecektir. Bu anlamda, genel hatlarıyla Haricilik, Mürchie, Mutezile, Şia ve Ashâbu'l-Hadîs gibi belli başlı fırkalar üzerinde yoğunlaşılacaktır. Bu çalışma esnasında hadislerin sıhhati konusuna, amacımızın dışında olduğu için değinilmeyecektir. Çalışmamız açısından önemli olan bu tür rivayetlerin gündeme getirilmesi ve mezheplerin onları belli dönemlerde

---

* Ar. Gör, Gazi Üniv. Çorum İlahiyat Fakültesi, e-mail:chyemez@yahoo.com.

kullanarak bunlar aracılığıyla düşüncelerini ifade etmiş olmasıdır.

İslâm düşüncesinde ortaya çıkan her mezhep, kendi görüşlerini temellendirmek ve onlara meşruiyet kazandırmak için önce Kur'an sonra da Hz. Peygamber'in sünnetine müracaat etme yoluna gitmiştir. Bir tarafta Kur'an ayetleri te'vil edilmeye çalışılırken diğer taraftan da kader, Halku'l-Kur'an, vesayet ve beda' gibi Hz. Peygamber döneminde tartışma konusu olmamış ancak, sonraki siyasi ve fikri hadiseler sonucu İslâm ümmetinin gündemine giren birtakım fikirler, ona söylettirilmeye çalışılmıştır. İleride görüleceği gibi, bu konuda en aşırıya giden ve her türlü tevil yöntemine başvuran fırkaların başında Şii oluşumlar gelmektedir. Onlar mezheplerinin temelini oluşturan başta imamet düşüncesi etrafında sayısız hadis uydurmuşlardır.¹

Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslam ümmeti içerisinde meydana gelmiş siyasî, fikrî ve içtimai her türlü olay, müspet veya menfi şekiller altında hadislerle ifade edilmeye çalışılmıştır.² Önceden bid'at ehlinden olduğu iddia edilen birinin, "bir fikir duyduğumuzda onu hadisleştirirdik"³ şeklindeki itirafı bu durumu çok iyi izah etmektedir. Bu yönüyle hadisler bir nevi fikir tartışmalarının aynası durumundadır. Dönemin dinî-siyasî hareketleri söylemlerini, diğer bazı eserlerle birlikte, yazmış oldukları hadislerle dillendirmeye çalışmışlardır.

Hadis yazımı konusunda ilk asır uleması arasında tartışma söz konusuydu. Bazı alimler hadisin yazılmasını uygun bulmamakla birlikte ezberlenip şifahen müzakere edilmesinin daha doğru olacağını savunuyordu. Bir kısım ulema ise bizzat hadis yazmakla uğraşmaktaydı.⁴ Ancak ilk dört halifenin son devrine kadar yazılan hadis sayısı, yazılmayana göre çok az olmuştur. Hicrî ikinci ve üçüncü asırlarda fırkaların ortaya çıkmasıyla birlikte uydurma hadislerin sayısı

-
- 1 Bu konu tarafımızdan, temel Şii kaynaklarının da esas alınıp değerlendirileceği diğer bir çalışmayla geniş bir şekilde ele alınacaktır.
  - 2 Mehmet Hatiboğlu, *Hz. Peygamber'in Vefatından Emevilerin Sonuna Kadar - Siyasi İctimai Hadislerle Hadis Münasebetleri*, (Basılmamış Doçentlik Tezi), Ankara, s. IV.
  - 3 Hatib el-Bağdadî, Ebu Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit (ö.463/1071), *el-Kifaye fi ilmi'r-rivaye*, thk. Ahmed Umer Haşim, Beyrut 1406/1986, s. 151.
  - 4 Fuad Sezgin, *Buhari'nin Kaynakları*, Ankara 2000, ss. 24-25.

varabileceği en yüksek rakama ulaşmıştı. Mevzuât ve zuafâ kitaplarındaki uydurma hadisler bu konuya yeterli delil oluşturmaktadır. Bu çerçevede Şia'nın bir kısmı Hz. Ali'nin fazileti ve Muaviye'nin kötülenmesiyle ilgili hadisler uydurdular.⁵ Bunlara karşı onlardan bazıları ise, bu görüşleri çürütmek için Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Muaviye'nin faziletleriyle ilgili hadisler icad ediyorlardı.⁶ Sahabeyi kötülleme işi çığırından çıkınca, bu sefer de bütün sahabenin veya bir kısmının faziletiyle ilgili hadisler uyduruldu.⁷ Bu uydurma hadisler, değişik fırkalar arasındaki fikrî ve siyasî çatışmayı yansıtır. Bunların çoğu hicrî ikinci ve üçüncü asırda uydurulmakla birlikte, birinci asrın ilk yarısındaki olaylarla bağlantılı olarak ortaya çıkmışlardır.⁸

Bu dönemde ortaya çıkan olayların başında yer alan hilâfet meselesi, etrafında hadis uydurmacılığının döndüğü merkezi problemlerden biridir.⁹ Nitekim Şia'dan bir kısmı ve onlara karşı olanlar, görüşlerini desteklemek için hadis uydurmuşlardır. Kendilerine karşı, Abbasîler'in halifeliğe daha lâayık olduklarını ifade eden hadisler uydurularak onların halifelikle ilgili arzuları engellenmeye çalışıldı.¹⁰ Bunlar gibi, diğer fırkalar da aralarındaki mücadeleler ve fikir farklılıklarına rağmen görüşlerini hadisle destekleme konusunda aynı yollara başvurmuşlardır.¹¹

Müslümanlar arasında hilâfet ve iktidar meselesinde siyasî ihtilafların sebep olduğu hadis vaz'ı bu şekilde gelişip yaygınlaşırken asıl ayrılıklarının, Hz. Osman'ın öldürülmesi meselesiyle başlayıp¹² hicri

5 Celaleddin Suyutî, *el-Leali'l-masnu'a fi'l-ehadîsi'l-mevzua*, Mısır, ts., c. I, s. 323.

6 Suyutî, *el-Leali'l-masnu'a*, c. I, s. 286, 315-316; İbn Arrâk, Ebu'l-Hüseyn Ali b. Muhammed el-Kinanî (ö.963/1556), *Tenzîhu's-şerâti'l-merfua*, tahk. Abdulvehab Abdullatif ve Abdullah Muhammed, Beyrut 1401/1981, c. II, s. 4.

7 Suyutî, *el-Leali'l-masnu'a*, c. I, s. 428.

8 İbn Arrak, *Tenzîhu's-şerâti*, c. I, s. 422.

9 Suyutî, *el-Leali'l-masnu'a*, c. I, s. 423.

10 İbn Arrak, *Tenzîhu's-şerâti*, c. II, s. 17.

11 Ekrem Ziya Umerî, *Hadis Tarihi*, çev.: İsmail Kaya, Konya 1990, s. 56.

12 Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. el-Benau'l-Beşşarî el-Makdisî (ö.380/990), *Ahsenü't-tekasım fi marifeti'l-ekâlîm*, neşr.: Muhammed Mahzûm, Beyrut 1408/1987, s. 45.

birinci asrın sonlarında ortaya çıkan itikadî mezhepler, fıkıh mezhepleri ve bunlara paralel olarak faaliyetlerini daha da artıran zındıklık ve ilhad hareketleri de hadîs vaz'ının yaygınlaşmasında ayrı birer amil olmuştur.¹³

Mevzû hadislerle dair eserlerde, hadis uydurmanın diğer bir sebebi de, bu fırkaların kendi imamlarını övmek istemeleridir. Dini-siyasî nitelikteki söz konusu istismar çabalarında, genellikle, lehte veya aleyhte tavır alınan şahsın ismi zikredilmeyip, onun bariz özelliklerine işaret edilmekle yetinildiği dikkat çekmektedir. Bazen de isimler yerine onların bulunduğu şehir, bölge veya ülke methedilerek veya zemmedilerek, dolaylı bir istismar çabası sergilenmekteydi.¹⁴

Hadislerin bu şekilde kullanılmasının yanında bir de, direkt fırkanın ismi verilerek kendi gruplarını meşrulaştırmaya çalışmak isteyenler de olmuştur. Bu alanda kullanılmak istenen en meşhur hadislerden biri, yetmiş üç fırka hadisidir.

1. 73 Fırka Hadîsi

Mezhepler tarihiyle ilgili neredeyse tüm erken dönem çalışmalarının bir şekilde esas aldığı yetmiş üç fırka ile ilgili hadislerle göz attığımızda iki önemli husus dikkatimizi çekmektedir: Birincisi, bu hadisler başta Ehl-i Sünnet ekolü daha sonra da, onlara karşı Şia ve Mu'tezile tarafından, kendi fırkalarının meşrulaştırılması yönünde malzeme yapılmıştır. İkincisi de, erken dönem mezhepler tarihi yazarları bu rivayetleri esas alarak fırkaları 73 rakamıyla sınırlamak veya 73'e kadar çıkarmak için zorlamalarda bulunmuşlardır.¹⁵ Bu şekilde rakam kaygısıyla hareket eden yazarlar mezheplerin doğuşu ve gelişmesinde tarihi, siyasi ve diğer şartlara aldırış etmemiş, mezhebi doğuran şeyin, bir şahıs veya şahıslar olduğu esastan hareket ederek, önce şahsı sonra da görüşlerini incelemişlerdir.¹⁶ Aşağıda da görüleceği gibi bu hadislerin

13 Talât Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, Ankara 1997, s. 140.

14 M. Hayri Kırbaoğlu, "İstismara Elverişli Münbit Toprak: Hadisler", *İslâmiyât*, Ankara 2000, c. III, sayı: 3, s. 130.

15 E. Ruhi Fırlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, İstanbul 1996, s. 18; Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, İstanbul 1996, s. 78.

16 Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev.: E. Ruhi Fırlalı, İstanbul 1998, s. 4.

kullanılmasındaki başlıca amaç, her fırkanın kendini “Fırka-i Naciye” (kurtuluşa eren fırka) olarak göstermeye çalışmış olmasıdır. Değerlendirmesini yapacağımız bu hadislerin belli başlıları şunlardır:

“İsrailoğullarının başına gelen her şey, bir ayakkabının diğerine eşitliği gibi ümmetimin başına da gelecektir. Hatta onlardan, aleni olarak annesiyle cinsel ilişkide bulunan bir kimse mevcut olursa, ümmetimin içinde de bunu yapacak birisi çıkacaktır. İsrailoğulları yetmiş iki fırkaya ayrılmıştı, ümmetim ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan bir tek fırka hariç, gerisinin tamamı cehennemdedir.¹⁷ O fırka hangisidir ya Resulü Allah? Diye sorulunca, Benim ve ashabımın üzerinde bulunduğu fırkadır, buyurdu.”¹⁸

Bir başka hadis ise şu şekildedir: *“Resulü Allah şöyle buyurdu: Yahudiler yetmiş bir veya yetmiş iki fırkaya ayrıldılar. Hıristiyanlar da yetmiş bir veya yetmiş iki fırkaya ayrılmışlardır. Benim ümmetim ise yetmiş üç fırkaya ayrılacak.”¹⁹*

Yine aynı hadisin farklı varyantında şöyle denmektedir:

“Yahudîler yetmiş bir fırkaya ayrıldı. Bunlardan biri cennette yetmiş cehennemdedir. Hıristiyanlar ise yetmiş iki fırkaya ayrıldı. Onların yetmiş bir fırkası cehennemde biri cennettedir. Muhammed’in nefsi kudret elinde olan Allah’a and olsun ki, benim ümmetim de muhakkak yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan bir tanesi cennette yetmiş iki tanesi cehennemdedir. Cennette olanlar kimlerdir?, diye sorulunca’, “Cemaât” buyurdu.”²⁰

Muaviye b. Ebi Süfyan aracılığıyla babası Ebu Süfyan, Hz. Peygamber’den duyduğunu naklettiği rivayette ise yine benzer bir hadis şöyle ifade edilmektedir: *“Dikkat ediniz! Sizden önceki Ehl-i Kitab yetmiş iki fırkaya ayrıldılar. Bu ümmet de yetmiş üç gruba ayrılacak. Bunlardan yetmiş ikisi cehennemde bir tanesi de cennettedir. O da*

17 Naşî el-Ekber, Abdullah b. Muhammed, (ö.293/904), *Mesailü'l-İmame*, tahk.: Josef Van Ess, Beyrut 1971, s. 20.

18 Tirmizî, Ebi İsa Muhammed b. Sevre (ö.297/910), *es-Sünen*, Beyrut 1408/1987, İmân, 18, hno: 2641, (c. V, s. 26); Bağdadi, Abdülkadir Tahir b. Muhammed (ö.409/1038), *Mezhepler Arası Farklar*, çev.: Ethem Ruhi Fıçlalı, Ankara 1991, s. 6.

19 Ebu Davud Süleyman b. Eş’as es-Sicistanî (ö.275/888), *es-Sünen*, Beyrut 1409/1988, Sünnet, 1, hno: 4596; Tirmizî, *es-Sünen*, İmân, 18, hno: 2640; İbn Mace, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *Sünen*, İstanbul 1988, Fiten, 17, hno: 3991, (c. X, s. 209-210); Bağdadi, *Mezhepler Arası Farklar*, s. 5.

20 İbn Mace, Fiten, 17, hno: 3992, (c. X, ss. 209-210).

“Cemâat”tır.²¹

Bu hususla ilgili kaydetmiş olduğumuz tüm hadislerin isnatlarının kilit noktalarında bulunan ravîlerin hadis alimleri tarafından cerh edildiklerini görmekteyiz.²² Nitekim İbn Hazm, İslâm ümmetinin yetmiş iki fırkasının cehennemlik olduğundan bahseden bu hadisin isnat açısından kesinlikle zayıf olduğunu söylemektedir.²³

Makdisî (ö.380/990), her ne kadar diğerinin daha meşhur olduğunu söylesse de, bu rivayetlere aykırı olarak çok enteresan bir şekilde Mürcie’den bir grubun ileri sürdüğü ve senedi daha sağlam olduğunu söylediği, “Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Onlardan yetmiş ikisi cennette bir tanesi de cehennemdedir” şeklinde bir hadis nakletmiştir.²⁴ Makdisî’nin delil olarak aldığı bu hadis, İslâm ümmetinin birlik-beraberlik içerisinde mutlu ve huzurlu yaşaması, fitneye-savaşlara varan iç çekişmelere fırsat tanınamaması açısından önem taşımaktadır.²⁵

Anlaşıldığı üzere yukarıda aktarmış olduğumuz rivayetler Sünnî bakış açısını yansıtmaktadır. Aynı hadisler Mu’tezilî ve Şii kaynaklarda farklı şekillerde nakledilmiştir. İlk Şii müfessirlerden Ayyaşî’nin (320/932) aktardığı bir rivayette Hz. Peygamber’e, cehenneme gidecek bu yetmiş iki grup kimlerdir? diye sorulunca “Cemaât Cemaât” diye cevap verdiği²⁶ söylenmiştir. *Tabakatü’l-Mu’tezile’* de ise bu yetmiş küsur fırkanın en dindar ve müttakisinin, ayrılan grup (Mu’tezile) olduğu ifade edilmiştir.²⁷ Bu durum bile, tarafların yani Ehl-i Sünnet, Şia ve Mu’tezile’nin, kendi görüşlerini haklı çıkarmak için ayrı hadis uydurmak yerine aynı rivayetin iki farklı versiyonunu kullanmayı tercih

21 Ebu Davud, *es-Sünen*, Sünnet, 1, hno: 4597; Bağdadi, *Mezhepler Arası Farklar*, s. 6.

22 Ali Osman Ateş, *Ehl-i Sünnet ve Şia’nın Delil Olarak Aldığı Bazı Hadisler*, İstanbul 1996, ss. 40-41.

23 İbn Hazm, Ebi Muhammed Ali b. Ahmed (ö.456/1064), *el-Fasl fi’l-milel ve’l-ehvâ ve’n-nihâl*, tahk.: M. İbrahim Hasır, Beyrut, ts., c. III, s. 292.

24 Makdisî, *Ahsenü’t-tekasım*, s. 45.

25 Ateş, age, s. 42..

26 Ayyâşî, Ebu’n-Nasr Muhammed b. Mesud b. el-Ayyâş es-Semerkandî (320/932), *Tefsiru’l-Ayyâşî*, Beyrut 1411/1991, c. I, ss. 359-360.

27 İbnü’l-Murtaza, Ahmed b. Yahya b. el-Murtaza (ö.840/1437), *Tabakatü’l-Mu’tezile*, tahk.: Susanna Divald- Wilzer, Beyrut 1389/1961, s. 2.

edebildiklerini göstermektedir.²⁸

“Ümmetim yetmiş veya yetmiş bir fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan Zenadîka olan Kaderiyye hariç tümü cennettedir”²⁹ şeklindeki hadisle kendilerini yermek isteyenlere karşı Mu’tezilî Kadı Abdulcebbar (ö.415/1020), hadisin şu varyantıyla cevap vermiştir: “Ümmetim yetmiş fırkaya ayrılacaktır, onların ittika eden ve takva sahibi olanı Mu’tezile’dir.”³⁰

Mu’tezile adının övgü olduğunu söyleyen İbn Murtaza (ö.840/1436) da Sünnetten şu delilleri getirir: “Şerden i’tizal eden hayra düşer. Ümmetim yetmiş küsur fırkaya ayrılacaktır, onların en iyisi ve muttakisi Mu’teziledir.”³¹

Yetmiş üç fırka hadisine bu şekilde genel hatlarıyla değinildikten sonra şimdi de fırkaların, öğretilerini meşrulaştırmak ve muhaliflerinin kendilerini yermek için göstermiş oldukları hadis vaz’ı çabalarına geçebiliriz. Bu konuyla ilgili ele alacağımız ilk fırka, İslam siyasi tarihinde ortaya çıkan bölünmelerin ilkinin gerçekleştiren Haricîler’dir.

2. Haricîler

Müslüman olduktan sonra yerleşik hayata geçmek zorunda kalan bedevî Arapların çoğunluğu Basra ve Kufe gibi merkezlere yerleşerek teşkilatlı bir siyasi otorite ve kanunları olan bir devlet içerisinde yaşamaya başlamışlardı. Hz. Osman’ın öldürülmesiyle iyice ortaya çıkan Emevî-Haşimî çekişmesi ve kabileler arası rekabetle birlikte, asabiyet ruhlarının depresmesi sonucu Kureys’in otoritesine itaatte ve medeni hayatın kanun, kural ve kurumlarına ayak uydurmada güçlükler yaşamaya başladılar. Hz. Ali ve Muaviye arasındaki iktidar mücadelesi, her iki tarafı savaş meydanında karşı karşıya getirince, meselenin halli için iki hakem tayin edilmesi ve onların vereceği karara

28 Kırbasoğlu, “Hadisler”, s. 132.

29 Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. el-Cevzî el-Kureşî (ö.597/1201), İbn Cevzî, *Kitabu’l-Mevzu’ât*, tahk.: Abdurrahman Muhammed Osman, yy., 1973, c. I, s. 267.

30 İbnü’l-Murtaza, Ahmed b. Yahya b. el-Murtaza (ö.840/1437), *Kitabu’l-milel ve’l-nihal, Mukaddimetü’l-bahri’z-zehhâr’l-cami’ li-mezahibi ulemai’l-emsar*, (ss. 36-51), Darü’l-Hikmeti’l-Yemaniyye, San’a 1988, s. 43; İbnü’l-Murtaza, *Tabakatü’l-Mu’tezile*, s. 2; Osman Aydın, *İslam Düşüncesinde Aklîleşme Süreci; Mutezilenin Oluşumu ve Ebu’l-Huzeyl Allaf*, Ankara 2001, s. 31.

31 İbn Murtaza, *Tabakatü’l-Mu’tezile*, s. 2.

uyulması kararlaştırıldı. Bu durum bardağı taşıran son damla oldu ve Haricilik adıyla tarihe geçen grubun ortaya çıkmasıyla sonuçlandı. Daha önce hakem tayinine razı olan ve Hz. Ali'yi de buna zorlayan bu kişiler, bu defa fikir değiştirerek "hüküm ancak Allah'ındır" sloganıyla Ali'ye karşı çıktılar ve hakem fikrini kabul eden herkesi işlediklerini düşündükleri bu günah dolayısıyla tekfir ettiler.³²

İlk çıkışlarında "tahkim"i bu şekilde dinden uzaklaşma olarak değerlendiren ve zamanla "iyiliği emretme kötülüğü yasaklama" prensibini hareketlerinin temeli kılan Hariciler, kısa sürede kendi aralarında da anlaşmazlığa düşmüş ve 65/684 yılında, liderlerinin adlarına izafeten Ezrakıyye, Necdiyye, Sufriyye ve İbadiyye olmak üzere dört ana fırkaya bölünmüşlerdir.³³

Onlar, büyük günah işleyen herkesi tekfir etmeye başlamalarından itibaren sert ve haşin bedevî zihniyetinin dar kalıpları içerisinde basit ve yüzeysel bir mantıkla dışlayıcı ve zorba bir din söylemini dillendirmeye çalıştılar. Onların samimi olmaları, çok namaz kılmaktan diz ve alınlarının nasır bağlaması, Kur'an ayetlerine yanlış ve zahiri anlamlar vermelerini engellemedi. Yaptıkları yorumlarla İslam'a girişi zorlaştırdılar, çıkışı ise kolaylaştırdılar.³⁴ Bu katı ve dışlayıcı özelliklerinden dolayı kendileri hakkında tahkîr edici hadisler uydurulmaya başlandı. Buharî, Müslim, Ebu Davud ve Nesaî tarafından rivayet edilen bir çok hadiste onların bu özellikleri özetle Hz. Peygamber'e şöyle tasvir ettirilmiştir:

"Ahir zamanda -bazı rivayetler ise, daha Hz. Peygamber zamanında- genç ve tecrübesiz, akıllı kıt, harıl harıl Kur'an okuyan, dindarlık alâmeti olarak başlarını tıraş etmiş bir kavim ortaya çıkacaktır. Bunlar namaz, oruç ve Kur'an okuma gibi ibadetlere düşkün insanlar olacaktır. Fakat bunların imanları dillerinden kalplerine inmeyen kuru bir iman, namazları da ruhsuz birer merasim olmaktan öteye geçmeyecektir. Bunlar okun yaydan çıktığı gibi dinden

32 Naşî el-Ekber, *Mesailü'l-imame*, s. 19-20; Ebu Hasan Ali b. İsmail el-Basri el-Şafi el-Eş'arî (ö.324/936) *Makalâtü'l-İslâmiyyîn*, tash.: Helmut Ritter, Wiesbaden 1980/1400, s. 4-5; Sönmez Kutlu, "İslam Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri Olgusu", *İslâmiyyât*, Ankara 2001, c. IV, sayı: 4, ss. 20, 21.

33 E. Ruhi Fiğlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, İstanbul 1996, s. 88-89.

34 Kutlu, "Din Söylemleri Olgusu", ss. 20, 21.

çıkacaklardır. Onlar, görüldüğü her yerde öldürülmesi gereken, yeryüzünün en şerli insanlarıdır.”³⁵

İman-amel ilişkisi, büyük günah-iman ilişkisi üzerinde ilk nazariyeyi ortaya atan Haricîler,³⁶ günahla küfrü aynı kefeye koyup, bütün büyük günah işleyenlerin davranışlarını esas alarak, imanlarını sorguladılar; hatta kendilerinden olup da birlikte Emevîler’e karşı isyan etmeyen kişileri küfürle itham ettiler. Daha önce yaşadıkları kabîlevî hayatın dayatmalarının bir devamı olarak kendilerini kurtuluşa eren cennetlikler olarak görerek kendi görüşlerini benimsemeyenleri tekfir ettiler.³⁷ Onların bu tutumları müslüman toplumu o kadar rahatsız etmişti ki insanlar kendileri hakkında, öncekilere benzer şekilde, “Sizden bir topluluk çıkacak, namazlarınızı kendi namazları yanında ve amellerinizi de kendi amelleri yanında küçük görecekler, Kur’an okuyacaklar ancak gırtlaklarından aşağı geçmeyecektir. Okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkacaklardır”³⁸veya “okun yaydan çıkması gibi dinden çıkarlar, Onlar cehennemliklerin köpekleridir”³⁹, “öldürülen insanların en hayırlısı da Haricîler’in öldürdükleridir”⁴⁰ şeklinde nefret dolu hadisler uydurma yoluna gittiler.

Hakem sorununun sonuçsuz kalışından sonra Basralı ve Kûfeli Haricîler’in Nehrevan’a doğru gittikleri, “lâ hükme illâ lillâh” diye tutturup ve bir türlü yola gelmedikleri için Hz. Ali tarafından toptan kılıçtan geçirildikleri⁴¹ Hz. Peygamber’e şöyle söylettirilmişti: “Ümmetimin iki taifesi arasından bir fırka ortaya çıkacak, ikisi arasından bir ‘Marika’ ayrılacak. Bunları, iki guruptan hakka daha lâıyk olanı katledecektir.”⁴²

35 İbn Mace, 12, hno: 168, (c. I, s. 295-296).

36 Kutlu, “Din Söylemleri Olgusu”, s. 17; Aydın, *Aklîleşme Süreci*, s. 51.

37 Kutlu, “Din Söylemleri Olgusu”, ss. 20, 21.

38 Buharî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail (ö.256/870), *Halku ef’ali’l-ibâd: İlâhî Kelâmın Müdafası*, neşr.: Yusuf Özbek, İstanbul 1992, s. 53; İbn Mace, 12, hno: 169, (c. I, s. 298).

39 İbn Mace, 12, hno: 173, (c. I, s. 304).

40 İbn Mace, 13, hno: 176, (c. I, s. 307).

41 Naşî el-Ekber, *Mesailü’l-imame*, ss. 18-19.

42 İbn Hişam, Abdü’l-Melik b. Hişam, *Siretü’n-Nebeviyye*, Halep 1375, c. II, s. 496.

Hariciler kendilerine yönelik alçaltıcı hadisler uydurulmasına rağmen, büyük günah işleyenin kâfir olacağına inandıkları için muhaliflerine yönelik aynı yönteme başvurmazdılar. Bunun için mevzu hadislerden bahseden kitaplarda Hariciler'in uydurdukları hadislere delil olacak bir şeyler bulmak pek mümkün gözükmemektedir.⁴³ İbn Teymiye, Hariciler dinden çıkmış olmalarına rağmen insanların en doğru sözlüleridir. Hatta ona göre hadislerin en sahih olanları Hariciler'in rivayet ettikleridir, der.⁴⁴ Süleyman b. Eş'as da, "bid'at ehli içerisinde hadisi Hariciler kadar sahih olanı yoktur" demektedir.⁴⁵

Hariciler'in hadis uydurma yolunda gayretleri olmasa da doğal olarak görüşlerini desteklemek için bazı hadislerle onların da müracaat etmiş oldukları görülmektedir. Onlar, devlet başkanlığı gibi önemli bir makamı, belli bir soy ve kabilenin inhisarından koparıp, bu makama gerekli şartları taşıyan her müslümanın seçilebileceği anlayışını cesaret ve ısrarla savunuyorlardı.⁴⁶ Ehl-i Sünnet tarafından ileri sürülen "imamlar Kureys'tendir" hükmüne karşı çıkarak, imamet için soyun hiç önemli olmadığını; Allah'ın Kitabı ve Resül'ün sünnetini ayakta tutacak adil, âlim, zâhid bir müslüman köle dahi olsa imam olabileceğini, söylerlerken⁴⁷ bu görüşlerini ispatlamak için hadisçilerin rivayet ettiği şu hadisi delil olarak kullandılar: "Dinleyiniz ve itaat ediniz. Başınıza burnu ve kulağı kesik Habeşli bir köle geçse bile"⁴⁸

Yine bir Haricî grup olan fakat diğerleri tarafından, kötülüğe karşı kılıçla isyan etmemekle suçlanan Kaade,⁴⁹ "Evinden çıkma. Eğer (seni öldürmek için) evine girerlerse, sen evin yüküğüne çekil. Oraya da girerlerse o zaman hem benim hem de kendi günahın senin üzerine

43 Mustafa es-Sibaî, *es-Sünnetü ve mekânetüha fi't-teşrî'l-islâmî*, Beyrut 1985, ss. 81-82; Umerî, *Hadis Tarihi*, s. 55.

44 İbn Teymiyye, Takiyuddin Ahmed b. Abdulhalim el-Harranî, *el-Münteka min minhaci'l-i'tidâl*, Kahire 1374, s. 480.

45 Hatib el-Bağdadi, *el-Kifaye*, s. 153.

46 E. Ruhi Fığlalı, *İbadiyenin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara 1983, s. 141-142.

47 Salimî, Nureddin Abdullah b. Hamid, *Tuhfetü'l-a'yân bi sîreti ehli'l-umân*, Kahire 1380/1961, c. I, ss. 80-81.

48 İbn Kuteybe (ö.276-889), *(Te'vilü muhtelifi'l-hadis) Hadis Müdafası*, ter. M. Hayri Kırbaşoğlu, İstanbul 1989, s. 60.

49 Naşî el-Ekber, *Mesailü'l-imame*, ss. 19-20.

olsun, de"⁵⁰ anlamında bir hadisi kullanmada kendileri açısından bir sakınca görmediler.

3. Mürcie

Mürcie, Hz. Peygamber'in iman birliği esası üzerine kurduğu toplumu sarsan Emevî-Haşimî çekişmesinin önüne geçebilmek için, "Din birlik ve beraberliktir" (ed-dîn bi'l-cema)'⁵¹ fikrini esas alan hoşgörü ve müsamahaya dayalı bir anlayış geliştirdi.⁵² Haricî tekfir anlayışına ve tedhiş eylemlerine, Emevîler-Haşimîler arasında yaşanan etnik ve siyasal çekişmelere, Emevîler'in Mevalîye yaptıkları zulme karşı bir tepki olarak doğan ve farklı anlayışları hoş gören bu yaklaşım temelde, Müslümanların eşitliğini savunuyor; siyasî, dinî ve etnik ayrılıkçılığa son vermek istiyordu.⁵³

Onların, bu yaklaşımlarına uygun olarak, iman ve amel arasında ayırım yapmaları⁵⁴, bazı alimlerce ahlâki kayıtsızlık olarak yorumlanarak, "Allah Mürcie'ye lanet etsin. Bunlar öyle bir kavimdir ki, amelsiz iman üzerinde konuşurlar; namaz, zekât ve hacı farz saymazlar; bunlar yapılırsa iyidir, yapılmazsa bir şey lâzım gelmez, derler"⁵⁵ tarzında hadislerle eleştirilmiştir. Buna rağmen onlar, Haricî zihniyetin tedhiş eylemleri ve büyük günah işleyenleri öldürme şeklindeki oldukça tehlikeli bir eğilimin teolojik temellerini çürütme konusunda önemli bir rol oynadılar. İmana girmeyi kolaylaştırıp, çıkmasını ise zorlaştırdılar.⁵⁶

Görüşlerini hadislerle eleştirenlere karşı onlar da, benzer şekilde, "Bir kimse üç şeyi ayıramazsa cemaatten nasibi yoktur. Ameli imandan, rızkı amelden, ölümü hastalıktan"⁵⁷ "Kim 'Lâ ilâhe illâllah' derse cennete girer. Zina

50 İbn Kuteybe, *Hadis Müdafaası*, s. 61.

51 Sönmez Kutlu, "Salim b. Zekvan'ın Sire adlı Eserindeki Mürcie ile İlgili Kısımın Tercümesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXXV, s. 475.

52 Naşî el-Ekber, *Mesailü'l-imame*, ss. 19-20.

53 Kutlu, "Din Söylemleri Olgusu", s. 23.

54 Makdisî, *Ahsenü't-tekasım*, s. 45.

55 İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. el-Cevzî el-Kureşî (ö.597/1201), *Kitabu'l-Mevzu'ât*, tahk.: Abdurrahman Muhammed Osman, 1973, c. I, s. 276-277; Suyûtî, *el-Leali'l-meşnu'a*, c. I, s. 262.

56 Kutlu, "Din Söylemleri", s. 23

57 İbn Cevzî, *Mevzu'ât*, c. I, s. 133.

*etse de, hırsızlık yapsa da mı? denildi. (Evet) zina etse de, hırsızlık yapsa da, dedi*⁵⁸ ve *"Şefaati, ümmetinden büyük günah sahiplerine hazırladım"*⁵⁹ tarzında hadislerle başvurarak imanla amelin ayrı olduğunu ve dolayısıyla kebîre işleyenlerin şefaah haklarının bulunacağını vurgulamaya çalıştılar.

Ahmed b. Abdillâh b. Halid el-Cüveybârî'nin, imanı ikrardan ibaret gören ve irtidat olmadıkça bu ikrarın ilelebet iman olarak kalacağını ileri süren Muhammed b. Kerrâm (255/839)⁶⁰ için uydurduğu hadislerden birisi de Mürcie'in imanla ilgili görüşlerini destekler mahiyettedir.⁶¹ Bu mevzu hadiste, Hz. Peygamber'in ağzından şöyle denilmiştir: *"İman kavildir, amel onun şerâi'idir; artmaz ve eksilmez."*⁶²

Bazı Mürcie'nin, "şirk ile birlikte amelin fayda vermediği gibi, iman ile birlikte masiyetin de zarar vermeyeceği"⁶³ görüşü bile Hz. Peygamber'e şu şekilde söylettirilmiştir: *"Şirk ile birlikte hiçbir fayda vermediği gibi, imanla birlikte hiçbir şey zarar vermez."*⁶⁴ Buna karşılık Mürcie muhalifleri ise Hadisçilerin, *"Zina eden zina ederken mü'min olarak zina etmez. Hırsız da çalarken mü'min olarak çalmaz"* şeklindeki rivayetlerini delil göstererek⁶⁵ onlara cevap vermeye çalıştılar.

Yine Mürcîler, *"Ümmetinden iki sınıf vardır ki onlar şefaati nail olamazlar; Mürcie ve Kaderiye"*⁶⁶ ve *"Bir Mürcî veya bir Kaderî ölüp de defnedilse, üç gün sonra kabirleri açıldığında kible yönünden dönmüş oldukları görülür"*⁶⁷ şeklinde hadislerle hem Kaderiye'yi hem de kendilerini hedef alan muhaliflerine karşılık verirken Hz. Peygamber'in şöyle dediğini iddia ederler:

58 İbn Kuteybe, *Hadis Müdafaası*, s. 61.

59 Aynı yer.

60 Bağdadi, *Mezhepler Arası Farklar*, s. 166.

61 Talât Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, Ankara 1997, ss. 145-146.

62 İbn Cevzî, *Mevzu'ât*, c. I, s. 133; Suyûtî, *el-Leali'l-meşnu'a*, c. I, s. 139.

63 Eş'arî, *Makalât*, s. 141.

64 İbn Cevzî, *Mevzu'ât*, c. I, s. 136; Suyûtî, *el-Leali'l-meşnu'a*, c. I, s. 43.

65 İbn Kuteybe, *Hadis Müdafaası*, s. 61.

66 İbn Arrak, *Tenzîhu's-Şerâa*, c. I, s. 150.

67 İbn Cevzî, *Mevzu'ât*, c. I, s. 277; Zehebî, Ebu Abdillâh Şemseddin, *Mîzanü'l-i'tidâl*, Mısır 1325, c. III, s. 190.

“Her kim imanun artıp eksildiğini iddia ederse (bilsin ki) artması nifak, eksilmesi ise küfürdür. Böyle kimseler şayet tövbe ederlerse (ne alâ); aksi halde boyunlarını kılıçla vurunuz. Bunlar Rahman’ın düşmanlarıdır. Allah’ın dinini parçalamışlar, küfre intisap etmişler, Allah’a düşman olmuşlardır. Allah yeryüzünü bunlardan temizlesin. Haberinizi olsun ki, bunların namazları da, oruçları da, zekât ve hacları da makbul değildir, bunların dini de yoktur. Resulüllah onlardan, onlar da Resulüllah’tan uzaktır.”⁶⁸

Mürciler’in en önemli ayrıcalıkları, kentleşme sürecinin ve büyük göçlerin yaşandığı Kufe gibi bir yerde, üst üste yığılan sorunları çözmek için büyük bir mesai harcamış olmalarıdır. Toplumsal yapının sürekli olarak değiştiği bu şehirde, mevcut problemlerin çözümünde re’ye ve aklî metotlara daha fazla başvurulması zorunlu idi. Bu sebeple onlar, gerek itikadi gerekse fıkhi konularda bu metoda öncelik tanıdıkları ve hüküm çıkarırken reyi çok başarılı bir şekilde kullandıkları için Ehl-i Rey olarak anılmayı hak ettiler.⁶⁹ Başta Ashabu’l-Hadis olmak üzere muhalifleri tarafından, onların bu reyci yöntemleri Hz. Peygamber’e şu sözle tekfir ettirilecekti: *“Kim Allah’ın Kitabını kendi kanaati ve bilgisine (re’yihi) dayanarak tefsir ederse, isabet bile etse hata etmiş sayılır. Kim de kendi reyi ile tefsir yapar ve hata ederse, o da küfre girmiş olur.”⁷⁰*

Hatta onlar işi daha da ileri götürerek Mürciler’i, İsrailoğullarının, esir ettikleri kadınlardan çoğalıp da sonra re’yle hüküm veren nesline benzeterek bu neslin ümmeti dalalete götüreceği,⁷¹ şeklinde bir hadisle yermeye çalışmışlardı.

4. Şi’a

Erken dönem Mezhepler Tarihi kitaplarında görülen bir çok fırka arasında belki de fırka adına en uygun olan, “İslâm’da görülen yegâne kopma (i’tizâl) olayı”⁷² özelliği taşıyan, zamanla değişik görünüm

68 İbn Arrak, *Tenzîhu’ş-Şerîa*, c. I, s. 149; İbn Cevzî, *Mevzu’ât*, c. I, s. 133; Suyûtî, *el-Leali’l-meşnu’a*, c. I, s. 40.

69 Sönmez Kutlu, *İslam Düşüncesinde ilk Gelenekçiler*, TDV yay., Ankara 2000, ss. 41-42.

70 Ebu Davud, İlim, hno: 3652, (c. II, s. 344; Tirmizî, *Tefsîru’l-Kur’an*, hno: 2951, 2952, (c. V, s. 183-184).

71 İbn Mace, 8, hno: 56, (c. I, s. 87).

72 Fazlur Rahman, *İslâm*, çev.: M. Aydın, M. Dağ, İstanbul 1980, s. 238.

kazanarak da olsa günümüze kadar gelmeyi başaranlardan birisi de Şia'dır.⁷³

Hz. Peygamber'in vefatını müteakip sahabiler arasında meydana gelen ilk ihtilaf hilafet konusunda olmuştur.⁷⁴ Bu mesele önce Hz. Ebu Bekir daha sonra da Hz. Ömer'in halife seçilmesiyle asgari düzeye inmişken, Hz. Osman döneminde şiddetini artırarak yeniden ortaya çıktı. Osman b. Affan'ın Emevîler'den olması, yakınlarını çeşitli makam ve mevkilere tayini, onların da halifenin durumundan faydalanma arzuları, İslâm toplumunda "Şiatü Osman b. Affan" denilen grup karşısında, Hz. Ali tarafını tutan ve onun halife olmasının gerekliliğini savunan "Şiatü Ali b. Ebi Talib" adını alan siyasi bir grubun ortaya çıkmasına zemin hazırladı.⁷⁵ Emevî-Haşimî çekişmesinin bir uzantısı olarak karşımıza çıkan ve Ömer b. Abdulaziz'in, minberden Hz. Ali'nin kötülenmesini yasaklamasına kadar devam eden Muaviye'nin başlattığı "Ali'yi ve taraftarlarını kötüleme kampanyası"⁷⁶ doğal olarak bu "Şiatü Ali" tabirinin uzun süre canlı kalmasına yol açmıştır.⁷⁷

Siyasî mücadelelerden doğan ve zamanla itikadî bir hüviyet kazanmaya başlayan bu eğilim içerisinde, 66/685 yılında başlayan Muhtar es-Sakafî hareketinden sonra, karizmatik lider anlayışının ilk izlerine yavaş yavaş rastlanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Bu dönem zarfında, hakkında en fazla hadis uydurulan "vesayet" fikrinin, büyük ölçüde kitlelere mal olmaya başladığını da söylemek mümkündür.⁷⁸

Vesayet, Muğîre b. Saîd (120/738) ve Ebu Mansûr el-İclî ile birlikte de bütün açıklığıyla fikir hayatına girmişti. Bunlar, hilafetin vesayetle, geçici bir süre için de olsa, bizzat kendilerine intikal ettiğini ileri sürüyorlardı. Diğer taraftan, ilk defa Ali b. Ebi Talib'in hilafetinin Ebu

73 Hasan Onat, *Emeviler Dönemi Şîî Hareketleri ve Günümüz Şiîliği*, Ankara 1993, s. 13.

74 Eş'arî, *Makalât*, s. 2.

75 Eş'arî, *Makalât*, ss. 2-3.

76 Yakubî, Ahmed b. Ebi Ya'kub b. Cafer b. Veheb (ö.292/904), *Tarihü Ya'kubî*, Beyrut 1412/1992, c. II, s. 305.

77 Onat, *Emeviler Dönemi Şîî Hareketler*, s. 18.

78 Aynı eser, s. 121.

Bekir ve Ömer tarafından gasp edildiği şeklindeki fikirler de bunlarla birlikte tarih sahnesine çıkmış oldu.⁷⁹

İlk Şîî fikirlerin teşekkül etmeye başlamasından itibaren, Sebeiye, Muhtariye, Keysaniye ve Rafıza gibi isimlerle nitelendirilen Şia, başlangıçta, hilâfet sırasında Hz. Ali'nin, Hz. Osman'ın, daha sonraları ise ilk iki halifenin de önüne geçirilmesini savunan ve onları Ali'nin hakkını gasbetmekle suçlayan kimselerden oluşuyordu. Daha sonra, Ali b. Ebi Talib'in Hz. Peygamber'den sonra nass ve tayinle halife olduğuna inanan, imametın kıyamete kadar onun Fatıma'dan olan soyunda kalacağını ileri süren toplulukların müşterek adı olarak kullanıldı.⁸⁰

Hilafetin Ali ve oğullarının hakkı olduğu halde bu hakkın Emevîler tarafından gasp edildiği görüşüne sahip olan Şîîler, birinci asrın ikinci yarısında bu görüşlerini teyit etmek amacıyla hadîs uydurma yoluna gittiler. Vazedilen hadislerle Ali b. Ebi Talib ve Ehl-i Beyt'in faziletlerini dile getirerek, hilafetin Ali ve evlâdının hakkı olduğunu ispat edebilmek için Ali'nin, Hz. Peygamber'in varisi olduğunu açıklayan sözler yaymışlardı.⁸¹ İbn Ebi'l-Hadîd (655/1257) faziletlerle ilgili uydurma hadislerin ilk defa Şia tarafından ortaya konmaya başladığını söyler.⁸²

Onların rivayet ettikleri bu hadislerin, ashaba mensup olanlar da dahil olmak üzere (bu Ali lehinde rivayetlerdeki) râvîlerinin tamamı, Irak'ın Basra, Kûfe gibi bölgelerinden olması dikkat çekicidir.⁸³ Kûfelilerin Hz. Ali'nin faziletleri hakkında üç yüz bin hadis uydurduklarına dair Halîlî (446/1054)'nin *el-İrşâd fî ulemâi'l-bilâd* adlı eserindeki rivayet mübalâğalı olsa bile onların bu konuda ne kadar aşırı gitmiş olduklarını gösterir.⁸⁴ Onların bu ölçüsüzce uydurmalarına dikkat çeken Goldziher "Ali'ci hevesat taraftarlarının kasıtlı faaliyeti, fırka hadisleri icadında sabit ve mukaddes metin tefsirinde olduğundan

79 Aynı eser, s. 141-142.

80 Kutlu, *İlk Gelenekçiler*, ss. 36-37.

81 Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 146.

82 İbnü Ebi'l-Hadîd, İzzeddin Hamid, *Şerhu nehci'l-belâğa*, Beyrut 1374/1954, c. III, s. 26.

83 Ateş, *Ehl-i Sünnet ve Şia'nın Delil Olarak Aldığı Bazı Hadisler*, s. 131.

84 İbn Arrâk, *Tenzîhu's-şerîa*, c. I, s. 407.

daha da kayıtsız faaliyette bulunduğu serbest bir saha bulabilmiştir” demektedir.⁸⁵ Bu serbestlikten dolayıdır ki, Hz. Ali’ye, bir taraftan bu imtiyazları bol bol verirken diğer taraftan onu Hz. Ebu Bekir ve Ömer ile kıyaslayarak Peygamber diliyle onları aşağılamak istemişlerdi.⁸⁶

Kendilerine, “*Âhir zamanda birtakım insanlar olacaktır. Onlara Rafıza denilir. İslâmiyet’i fırlatıp atarlar, sadece ismiyle yetinirler. Onları öldürünüz çünkü onlar müşriktirler*” şeklindeki bir hadisle hakaret edilen Rafızîler’in ilk müracaat ettikleri veya uydurdukları hadisler velâyetle ilgili olanlardı. Çünkü, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, hicri birinci asır zarfında Şîî diye nitelenebilecek kitlenin en ileri derecede iddiası, Ali’nin diğer sahabilerden daha üstün olduğu inancından öteye geçmemekteydi. Onlar, Hz. Ali’nin ashabin en üstünü olduğunu Hadisçilerin şu rivayetleriyle iddia etmişlerdi:

“*Sen benimle, Harun’la Musa gibisin. Şu kadar var ki benden sonra peygamber yoktur.*”⁸⁷

“*Allah’ım... Onun (Ali’nin) dostlarının dostu ol, ona yardım edenlere sen de yardım et, ona düşmanlık edenlere sen de düşman ol...*”⁸⁸

“*Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır. Allahum! Onu sevenleri sev, ona düşmanlık yapanlara buğzet, ona yardım edenlere sen de yardım et, yardım etmeyip terk edenleri sen de yüzüstü bırak, hakkı da onun döndüğü yöne çevir. Dikkat ediniz tebliğ ettim mi?*”⁸⁹

“*Ali’nin velayetini terk eden, faziletini inkar eden, onun düşmanlarıyla dost olan ve bu şekilde ölen İslam’dan çıkmış olur*”⁹⁰

Daha sonra imametın vasiyetle olacağını iddia eden ve kendi imamlarının imametlerinin meşruluğunu, ayetlerin tevili yanında Hz. Peygamber’in sünnetine de dayandırmak isteyen Şîiler, aşağıda

85 Ignaz Goldziher, *Muhammedanische Studien*, Mehmet Hatiboğlu, basılmamış çevirisi), s. 115.

86 M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, Ankara 1991, s. 34.

87 İbn Kuteybe, *Hadis Müdafası*, s. 64.

88 Aynı yer.

89 Ayyâşi, *Tefsiru’l-Ayyâşi*, c. I, s. 362; Şehristanî (ö.548/1153), *el-Milel ve’n-nihâl*, tahk.: A. Fevzi Muhammed, Beyrut 1992, c. I, s. 163-164.

90 Ahmed b. Muhammed b. Halid Berkî (ö.274/887 veya 280/893), *Kitabu’l-mehasin*, Tahran 1370/1950, s. 89.

örneklerinden bazılarını vereceğimiz vesayetle ilgili pek çok hadis uydurma yoluna gitmişlerdi. Bunlardan birkaçı şöyledir:

“*Sen benim vasımsın (ey Ali)*”⁹¹

“*Ali benim vasîm, kardeşim ve benden sonra halifemdir. Onun sözlerini dinleyip kendisine itaat ediniz*”

“*Her nebînin bir vasîsi ve varisi vardır. Ali de benim varisim ve vasîmdir.*”⁹²

“*Ben nebîlerin sonuncusuyum, Ali ve sülalesi de vasîlerin sonuncusudur. Onların vasîlikleri kıyamet gününde son bulacaktır.*”⁹³

Hicri ikinci asrın sonlarına doğru Şîî gruplar arasında aşırı derecede “Hz. Ali ve Ehl-i Beyt Kültü” ortaya çıkıp Hz. Ebu Bekir’e karşı eleştirilerin dozu artınca buna tepki olarak, Ebu Bekir’in hilafetinin meşruluğunu ve ilk dört halifenin tarihi sırasını fazilet sırası olarak kabul edenlerin sayısı hızla artmaya başlamıştı.⁹⁴ Onlar, Ali’nin üstünlüğünü ileri sürenlere karşı aynı yöntemi kullanarak ilkin, Hz. Ali’nin değil Ebu Bekir’in halife olacağını ifade eden sözde hadisler yaymaya başladılar.⁹⁵ Bu uydurmalarından birinde şöyle denmektedir: “Hz. Peygamber miraçta iken, kendisinden sonra Ali’nin halife olması için dua ediyordu. O anda gökler sarsılıp sallanmaya başlar. Melekler de her taraftan Hz. Peygamber’e, “Siz Allah dilemedikçe bir şey dileyemezsiniz,”⁹⁶ ayetini okumasını söyleyerek, Yüce Allah senden sonra Ebu Bekir’in halife olmasını

91 İbn Kuteybe, *Hadis Müdafaası*, s. 64.

92 Suyutî, *el-Leali’l-masnu’a*, c. I, s. 359.

93 İbn Cevzî, *Mevzu’ât*, c. I, s. 377.

94 Cahız (255/869), Osmaniyye’yi, çoğunluğu temsil eden bir siyasi grup olarak ele alıp incelediği *Kitabu’l-Osmaniyye’sini*, Ebu Bekir’in Ali’den daha üstün ve hilafete daha lâyık olduğunu ispatlamak için yazmıştı. Kutlu, *İlk Gelenekçiler*, s. 33; *Kitabu’l-Osmaniyye’de Hz. Ebu Bekir’in sahabenin en üstünü olduğuna ilişkin dile getirilen hususlar ve onlara Cahız’ın çağdaşı Bağdad Mu’tezilesine mensup Ebu Cafer el-İskâfî’nin verdiği cevaplar ve eleştiriler için bkz. Mehmet Ümit, Hicri Üçüncü Asırda Şîî-Mu’tezile İmamet Tartışmaları ve İskâfî’nin Yeri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1996, ss. 74-88.

95 Kandemir, *Mevzû Hadîsler*, s 35.

96 İnsan (dehr), 43/30.

istemiştir, diyorlardı.”⁹⁷

Yine Ebu Bekir ve Ömer’i takdim etmeleri hususunda Hadisçilerin “Benden sonra şu ikisine (Ebu Bekir ve Ömer’e) uyun”⁹⁸ “Bu ümmetin, peygamberinden sonra en hayırlısı Ebu Bekir’dir”⁹⁹ şeklindeki rivayetlerini delil getirmişlerdir.

Şiiler’e karşılık dört halifenin her biri hakkında müstakil olarak uydurulan hadislerin yanında hepsini eşit şartlar altında mütalaa edenleri de vardı.¹⁰⁰ Bunlardan birinde, “Ebu Bekir ve Osman İslâm’ın tacı, Ömer İslâmın elbisesi, Ali de İslâmın güzel kokusu”¹⁰¹ olarak nitelenmektedir.

Siyasî fırkaların artık birbirlerine açıkça cephe almış olduklarını gördüğümüz Sıffin harbinin muhalif cephe başkanı, elbette uydurma hadislerden kendisini kurtaramayacaktı. Nitekim öyle de oldu. Muaviye’yi bir idareci olarak karşılarında gören Şiiler, uyduracaklarının şartlara uygunluğunu da gözetmişlerdi. Buna bağlı olarak şöyle bir hadis icad etmek gerekti:¹⁰² “Muaviye’yi benim minberimde konuşurken görürseniz derhal öldürünüz”¹⁰³

Bu tür uydurmalar muhalif fırka taraflarınca cevapsız bırakılmadı. Muaviye’nin vahiy kâtipliği hakkında ileri geri konuşanlara, onun bu göreve Allah tarafından tâyin edildiğini ifade eden bir hadisle karşılık verildi. Bu sözde hadise göre, Cebraîl, Hz. Peygamber’e Allah’ın selâmını söyleyip ona som altından yapılma bir kalem verdikten sonra güya şu ilâhî vahyi tebliğ eder: “Ey habibim! Ben bu kalemi yüce arşımdan, Muaviye’ye hediye ediyorum; bu kalemi ona ver ve bununla bir Ayete’l-Kürsî yazmasını söyle...”¹⁰⁴

97 İbn Arrâk, *Tenzîhu’ş-Şerâa*, c. I, s. 345.

98 İbn Kuteybe, *Hadis Müdafaası*, s. 64.

99 Aynı yer

100 Kandemir, *Mevzu Hadisler*, s 36.

101 Zehebî, *Mîzan*, c. I, s. 310; İbn Arrâk, *Tenzîhu’ş-Şeria*, c. I, s. 388.

102 Hatiboğlu, *Siyasi İctimai Hadiselerle Hadis Münasebetleri*, s. 12 .

103 Zehebî, *Mîzan*, c. I, s. 268; İbn Arrâk, *Tenzîhu’ş-Şeria*, c. II, s. 8.

104 Zehebî, *Mîzan*, c. I, s. 414; İbn Arrâk, *Tenzîhu’ş-Şeria*, c. II, s. 3.

Ayrıca, Allah'ın düşüncesinde beda'¹⁰⁵ edeceği fikrine inanan Şii'ler¹⁰⁶ hadisçilerin, "Sıla-i rahim ömrü uzatır. Sadaka da, gelmesi muhakkak olan belayı uzaklaştırır."¹⁰⁷ şeklindeki rivayetlerini delil göstermişlerdir.

5. Mu'tezile

"Mu'tezile" ismi ilk defa, Hz. Ali dönemindeki kargaşa ortamında hiçbir gruba katılmayan ve tarafsız kalanlar için kullanılmıştır.¹⁰⁸ Ancak bu dönemde "Mu'tezile" ismi, itikadi bir farklılaşmayı ifade etmemektedir. Bu isim hicri ikinci asrın başlarından itibaren, büyük günah işleyeninin durumu, tevhid, insanın kendi fiillerinin yaratıcısı olması gibi konularda, aklı ön plânda tutarak toplumun diğer kesimlerinden biraz daha farklı görüşler ileri süren bir grup insana verilmeye başlanmıştır. Doğuş sürecinde entelektüel boyuta sahip olup fikrî tartışmalarla beslenen bu mezhep zamanla tarihteki yerini almış ve hicretin II. yüzyılından itibaren Mu'tezilîler adı altında Basra'da bir müslüman düşünürler topluluğu oluşmuştur. Bu hareket hızla yayılarak Abbâsiler döneminde Bağdad, bu okulun en önemli merkezlerinden biri haline gelmiş ve devletin resmi öğretisi olarak kendini kabul ettirebilmiştir.¹⁰⁹

Hicri üçüncü asrın ikinci yarısından itibaren "adl" prensibinin de teşekkülüyle birlikte toplam beş esasa (usûlü'l-hamse) anılmaya başlayan Mu'tezile'nin adalet görüşünün temelini kader anlayışı oluşturur. Onlara göre kader, insanın kendi fiilini yapma konusunda hür olduğu ve şayet insan, herhangi bir şeyi yapma hürriyetine sahip değilse, işlediği iyi ve kötü amellerden dolayı sevap veya ceza görmesinin anlamsız olacağı ve bunun Allah'ın adaletiyle bağdaşmayacağı esprisine dayanır.¹¹⁰ Bu düşünceleri başlangıç olarak

105 Beda': Allah'ın bir şey yapacağını haber verip sonra da düşüncesini değiştirerek onu yapmaması demektir. Hayyat Mu'tezili, Ebu'l-Hüseyin Abdurrahman b. Muhammed b. Osman (ö. 300/912), *Kitabu'l-intisar ve'r-red ala Ravendiye'l-mulhid*, tahk.: Albert Nasri Nader, Beyrut 1957, s. 14.

106 Hayyat, *Kitabu'l-İntisar*, s. 14; İsfereyani, Ebu Muzaffer (ö. 471/1078), *et-Tabsir fi'd-din ve temyizu fırkatü'n-naciyeti ani'l-fıraki'l-halikin*, tahk.: Kemal Yusuf el-Hut, Beyrut 1403/1983, s. 30.

107 İbn Kuteybe, *Hadis Müdafası*, s. 65.

108 Naşi el-Ekber, *Mesailü'l-imame*, s. 19.

109 Aydınlı, *Aklîleşme Süreci*, s. 25.

110 Ömer Nesefti, *İslam İnançının Temelleri*, çev. Otağ Yayınevi İstanbul, ts., ss. 122-

yalın ise de, felsefenin İslâm dünyasına girmesiyle felsefî bir özellik kazanmıştır. İktidarın tavrını benimseyen Cebriye, insanın kendi fiillerinde hiçbir sorumluluğu yoktur sonucuna varırken, Emevî iktidarına muhalefeti temsil eden Kaderiyye ise, fillerin Allah'ın yaratması ve kulun kazanmasıyla olduğu fikrine varmıştır.¹¹¹

Kader hakkındaki düşüncelerini bu şekilde tartışmaya başlamalarından itibaren Mu'tezile'ye yönelik eleştiriler daha da artarak farklı sahalarda ortaya çıkmaya başlamıştı. Kendilerine karşı kullanılan etkili yöntemlerden biri şüphesiz hadisler olmuştur. Muhaliflerinin, "kader" hakkındaki görüşlerine karşı çıkarken kulanmış oldukları rivayetlerin birinde şöyle denmektedir:

*"Musa Adem ile karşılaştı ve, 'insanları bedbaht yapan, onları cennetten çıkararak insanların babası Adem sen misin?' dedi. O da: 'Evet' dedi ve ilave etti: 'Sen de Allah'ın risalet ve kelâm ile insanlara üstün kıldığı Musa değil misin?' dedi. Musa: 'Evet' dedi. Adem: 'Sen Allah'ın sana indirdiğinde (Teorat), Allah'ın -tekrar cennete sokmadan önce- beni oradan çıkaracağını okumadın mı?' dedi. Musa, evet dedi. Bunun üzerine Adem, Musa'ya galip geldi ve onu susturdu."*¹¹²

Kendilerini tenkit edenlere karşı aynı yöntemle cevap vermek için sonradan hadislere müracaat etmek zorunda kalan Mu'tezile de, bu hadis'e karşı "*Her doğan fitrat üzere doğar, sonra ebeveyni onu ya Hıristiyan yapar veya Yahudi*"¹¹³ şeklindeki rivayetleri delil olarak kullanmış ve bu yolla, insanların fiillerinin önceden takdir edilene göre oluşmadığını ispatlama gayretine girişmiştir.

Özellikle Ashabu'l-Hadis, Mutezile'nin öncüsü olan Vasıl b. Atâ ve Amr b. Ubeyd'den söz edilirken, onların "insanın fiillerinde hür olduğu fikrini benimsediklerinden ve Allah'ın takdiri anlamındaki kaderi inkar etmelerinden" dolayı onları Kaderiyye'den saymışlar ve Kaderî olarak isimlendirmişlerdir.¹¹⁴ Diğer taraftan da, "*Kaderiye bu*

125.

111 Aydınlı, *Aklîleşme Süreci*, ss. 79-80.

112 İbn Kuteybe, *Hadis Müdafası*, ss. 362-363..

113 İbn Kuteybe, *Aynı eser*, s. 62; Buharî, *Kader*, c. XIV, s. 6490; Tirmizî, *Kader*, 5, hno: 2138, (c. IV, s. 389).

114 Zehebî, *Mizan*, c. III, s. 273.

ümmetin Mecûsîleridir. Hasta olurlarsa ziyaretlerine gitmeyin, ölürlerse haklarında şahadette de bulunmayın"¹¹⁵ şeklinde hadisler uydurarak onları yermişlerdir. Ancak Mu'tezilîler, bu hadiste yer alan "Mecusî" yakıştırmısından kendilerini kurtarmak istedikleri için Kaderiyye olarak adlandırılmaktan hoşlanmamış ve bu lâkaba, hayır ve şerri Allah takdir eder, diyenlerin lâyük olduğunu iddia etmişlerdir. Onlara göre fiillerin, Allah'ın yaratmasıyla ve kulun kazanmasıyla olduğu fikrini benimseyenler Kaderî olarak nitelendirilemezler.¹¹⁶ Çünkü onların muhalifleri bu ismi kullanmakla Mu'tezile'nin Mecusî olduğunu iddia etmiş ve meseleyi hadis bazında çözmüş oluyorlardı.¹¹⁷ Kadı Abdulcebbar (415/1020), Kaderiyye bu ümmetin Mecusîleridir, hadisinin muhatabının kendileri olmadığını söyler ve Mücebbire olarak isimlendirdikleri hasımlarının Mecusîlere benzeyen yönlerini sayar.¹¹⁸

Yine Mu'tezile'yi hedef alan ve Ali el-Muttakî el-Hindî'nin *Kenzü'l-Ummâl* adlı eserinde, İbn Ömer'den rivayet edilen bir hadiste, "Kader konusunda konuşmayınız. Çünkü o Allah'ın sırrıdır. Allah'ın bu sırrını ifşa etmeyiniz"¹¹⁹ denmektedir. Hz. Peygamber zamanında herhangi bir problem teşkil etmeyip münakaşa konusu olmamış olan "kader" tartışmasının onun diliyle bu şekilde yasaklanmak istenmesi, muhaliflerinin bu yöntemi kullanmadaki aşırı arzularından kaynaklanmış olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan Cehm b. Safvan'ın (128/746) sıfatların nefyi fikriyle irtibatlandırılması, sonraki dönemlerde Mu'tezile'ye Cehmiyye yakıştırmaları yapılmasına da sebep olmuştur. Bu husus, Ahmed b. Hanbel'in, "Kur'an mahluktur diyen Cehmî'dir"¹²⁰ sözü ve İbn

115 İbn Mace, hno: 92 (c. I, s. 162); İbn Hazm, *el-Fasl*, c. III, s. 292; İbn Kuteybe, *Hadis Müdafası*, s. 165; Bağdadî, Ebi Mansur Abdulkahir b. Tahir (ö.429/1037), *Kitabu'l-mîlel ve'n-nihal*, tahk.: Albert Nasri Nader, Beyrut 1986, s. 70.

116 Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (ö.324/935), *el-İbane an usûli'd-diyane*, tahk.: Beşîr Muhammed Ayûn, Dımeşk 1413/1993, ss. 140-141.

117 Aydınlı, *Aklîleşme Süreci*, ss. 35-37.

118 Kadı Abdulcebbar (ö.415/1024), *Şerhu usûlü'l-hamse*, tahk.: Abdulkarim Osman, Kahire 1408/1988, ss. 772 vd.

119 Alâuddîn Ali el-Muttakî b. Hüsameddin el-Hindî (ö.975/1567), *Kenzü'l-ummâl fi süneni'l-ekvâl ve'l-ef'âl*, Beyrut 1993/1413, hno: 485, (c. I, s. 107).

120 İbn Abdilber, Ebu Ömer Yusuf en-Nemeri el-Kurtubi Endelusi (ö.463/1070), *el-*

Teymiye'nin, sıfatlar konusunda Mu'tezile'yi "Dönek Cehmiye" olarak nitelendirmesi ve her iki fırkayı aynileştirmesi¹²¹ olarak ilginç bir şekilde karşımıza çıkar. Muhaddisler bu yönde "Rafızîler'in Kaderiyye'den, Haruriyye'nin her ikisinden, Cehmiye'nin ise hepsinden daha şerîr bir fırka olduğunu"¹²² hatta onların sözlerinin Yahudî, Hıristiyan ve Mecusîler'in sözlerinden bile daha sapık olduklarını¹²³ iddia eden hadisler icad etmişlerdir. Ayrıca Cehmiye'yi red için müstakil risaleler hazırlayarak, Cehmiye ile Mu'tezile'nin itikadî şüphelerini reddeden hadislerle ilgili özel bölümler açmışlardır.¹²⁴ Bu hadislerden birinde şöyle denmektedir:

"Kaderiyye, hayrın Allah'tan, şerrin de İblis'ten olduğunu söyler, biliniz ki hayır da şer de Allah'tandır. Kim bunun aksini iddia ederse Allah'ın lâneti üzerine olsun. Cehmiye, Kur'an'ın mahluk olduğunu söyleyenlerdendir. Biliniz ki Kur'an mahluk değildir. Kim bunun aksini iddia ederse Allah'ın lâneti üzerine olsun."¹²⁵

6. Ashabü'l-Hadîs

İslâm düşüncesinde gelenekçi din söyleminin en tipik temsilcileri hadis taraftarları ve Selefilikle, onların alt grupları olan Şafîilik, Malikîlik, Hanbelîlik ve Zahirîlik olmuştur. Hadis taraftarları, sadece hadisler konusunda derinleşmiş bir meslek grubu olmayıp, Mürcie, Şia ve Mu'tezile kadar etkili olmuş, hicri II/VIII. asrın ikinci yarısında teşekkül etmiş önemli ekollerden birisidir. Abbasi devletinin kurulmasıyla, dini, siyasi ve sosyal alanlarda köklü değişimler yaşandı. Bu, bir çok bakımdan geleneğin göz ardı edilmesi veya yürürlükten kaldırılması olarak düşünüldü. Bu arada Havaric, Mürcie ve Şia (Rafıza/Zeydiyye) ve Kaderiyye/Mu'tezile gibi pek çok mezhep teşekkül etmişti veya bazıları henüz bu süreci yaşamaktaydı.¹²⁶

İntika fi fedaili's selaseti'l-eimme, Kahire 1350, s. 106.

121 İbn Teymiye, Ahmed b.Teymiye, *Mecmuu'l fetava*, tahk: Abdurreha b. Muhammed b. Kasım, M. Maarif, c. VIII, ss. 226 vd.

122 Buharî, *Halku ef'ali'l-ibâd*, s. 28.

123 *Aynı eser*, s. 19.

124 Aydınlı, *Aklîleşme Süreci*, s. 78.

125 İbn Cevzî, *Mevzu'ât*, c. I, s. 275-276; Suyûtî, *el-Leali'l-masnu'a*, c. I, s. 262.

126 Kutlu, "Din Söylemleri Olgusu", s. 26 .

Bütün bu oluşumların neticesinde, bir takım yeni fikirler (bid'at) zuhur etmiş, tartışılmayan konular gündeme gelmiş, daha önce Kitap ve Sünnet'in içinde kalınarak sınırlı bir şekilde kullanılan akıl ve rey, teknik anlamda (kıyas, ictihadü'r-re'y) ve daha çok kullanılan bir kaynak olmaya başlamıştı. Özellikle yabancı kültürlerle temas sonucu, Müslümanlarla diğer din ve felsefe ekolleri arasında meydana gelen tartışmaların yoğunlaşması, Abbasi yönetiminin daha çok Şii, Mürciî ve Zeydî çevrelerle yakın temas içerisinde olması, bu oluşumların dışında kalan çevrelerde sert tepkilerle karşılandı. İşte İslâm dünyasında bu fikir çatışmalarının ortaya çıkışıyla birlikte, "hadis'e muhalefet cereyanı"nın doğması, buna karşılık olmak üzere de, Ehl-i Sünnet cephesinin teşekkülü kaçınılmaz hale gelmişti. Nitekim bu cephe, Ehl-i Sünnet muhitinde hadis taraftarlarınca kurulmuş ve bu çeşit fırkalarla mücadelede Ehl-i Sünnet'in bayraktarlığını üzerlerine almışlardı.¹²⁷

Hadis taraftarları, çok az istisnaıyla, naslardan bağımsız reye, akli istidlallere ve kişisel yorumlara karşı çıkmışlar ve bunları bilgi kaynağı olarak benimseyip kullandıkları için rey taraftarlarını eleştirmişler ve onları "sünnet düşmanı" olarak suçlamışlardır. Dinin rey, felsefe, nazar ve kelama dayandırılmayacağı ilkesini benimsedikleri için, Kur'an ve Sünnet'le ilk nesillerin bunlardan anladıklarını tek kaynak olarak kabul etmişlerdir.¹²⁸

İman nazariyelerini, büyük ölçüde, Mürci'e'nin iman nazariyesinin eleştirisi ve alternatifi olarak kuran¹²⁹ Ashabü'l- Hadis'e göre iman; söz niyet ve ameldir; artar ve eksilir. Mahluk olduğu veya olmadığı söylenemez. Büyük günah sahibinin cehennemlik olduğuna, tevhid ehlinin de cennetlik olduğuna hükmedilemez. Bunların durumu Allah'a havale edilir. O, dilerse affeder, dilerse cezalandırır.¹³⁰ Bu görüşlerini de,

127 M. Said Hatiboğlu, *Şerefu Ashâbi'l-Hadis'e yazdığı ön söz*, Ankara 1991, s. 9; Kutlu, "Din Söylemleri Olgusu", *İslâmiyât*, s. 26.

128 Hatib el-Bağdâdî, Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit, *Şerefu Ashâbi'l-Hadis*, tahk.: M. Said Hatiboğlu, Ankara 1991, s. 8-9; Kutlu, "Din Söylemleri Olgusu", s. 27; Ayrıntılı bilgi için bkz. Kadir Gürler, *Ehl-i Hadis'in Düşünce Yapısı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2002, ss. 157 vd.

129 Kutlu, *İlk Gelenekçiler*, s. 16.

130 Eş'arî, *Makâlât*, ss. 293-294.

"İman artar ve eksilir"¹³¹ "İman söz ve ameldir, artar ve eksilir, bunun dışında bir şey söyleyen bid'at ehlidir"¹³² şeklinde hadislerle temellendirmeye çalışmışlardır.

Hicri ikinci asrın başlarına kadar, merkezi veya mutedil zümre (Hariciler, Mu'tezile ve Şia'nın dışındakiler) içerisinde yer alan Mürcie ve Ehl-i Sünnet muhitindeki herkes, kible ehlinden hiç kimsenin büyük günahı dolayısıyla tekfir edilemeyeceği,¹³³ hilâfet sırasının fazîlet sırası olduğu vb. fikrini kabul etmektedir. Bu ana gövdede temsil edilen Mürcie ve onun dışındaki Ehl-i Sünnet'in öncüleri; Hariciler, Şîî oluşumlar ve Mu'tezile'ye karşı tek cephe idiler. Bu sebeple ircâ akidesinin hicrî birinci asrın sonlarına kadarki kısmına, Ehlü'l-Hadis de aynen sahip çıkmaktadır. Ancak merkezi zümre içerisinde yer alan Mürcie ile onun dışındaki Ehl-i Sünnet'in öncülüğünü yapan kimseler arasında, imanın tanımı, imanda istisna ve halifelerin fazilet sırasıyla ilgili konularda önemli anlaşmazlıklar ortaya çıkmaya başladı. Özellikle Kufe Mürciesi içerisinde, problemlerin çözümünde reye öncülük veren ve daha sonra "Rey taraftarları" olarak isimlendirilecek olan bir anlayış hakim olunca, ircâ fikri ve reycilik birlikte eleştirilmeye başlandı.¹³⁴

Reye ve onu kullananlara karşı aşırı eleştirileriyle tanınan Âmir eş-Şa'bî de Mürcie, Kaderiyye ve Şia'ya karşı mücadele veriyordu. Bu eleştirileri Mekke'de Zuhrî (124/741), Basra'da Katâde (117/735) sürdürmekteydi. Hatta bu dönemde Hz. Peygamber'den Mürcie ve Kaderiyye'yi lânetleyen hadisler rivayet edilmeye başlanmıştı.¹³⁵

Bu hadislerin birinde, "Kim Allah'ın kitabını kendi kanaati ve bilgisine (re'yihî) dayanarak tefsir ederse, isabet bile etse hata etmiş sayılır. Kim de kendi reyî ile tefsir yapar ve hata ederse, o da küfre girmiş olur."¹³⁶ denmektedir. Bu hadisin, rey ile tefsir yapmayı küfürle itham edecek kadar ağır bir suçlama içermesi ve Resulüallah'ın, kendisine inananlara böyle ağır bir suçlama yöneltip yöneltemeyeceği meselesi bir yana, bu sözün, nakilci

131 İbn Cevzî, *Mevzu'ât*, c. I, s. 129-130; Suyûtî, *el-Leali'l-masnu'a*, c. I, s. 36.

132 İbn Cevzî, *Mevzu'ât*, c. I, s. 130; İbn Arrak, *Tenzîhu's-şerîa*, c. I, s. 150.

133 Hayyat Mu'tezili, *Kitabu'l-intisar*, s. 118.

134 Kutlu, *İlk Gelenekçiler*, ss. 37-38.

135 Ayrıntılı bilgi için bkz: Kutlu, Aynı eser, s. 47.

136 İbnü'd-Deyba, *Teyşîru'l-vusûl*, hno: 1, (c. I, s. 83).

dogmatik zihniyete sahip çevrelerin, nakil yanında aklı da kullanmak isteyen ve tarihte Rey ekolü olarak da bilinen akımı kötülemek için uydurulduğu açıkça anlaşılmaktadır.¹³⁷

Hadis taraftarları mesailerini, daha çok hadisleri ve âsârı dinleme, rivayet etme, onları fikhî ve akidevî konulara göre tasnif ederek yazıya geçirmeye hasretmişlerdir. Onların önde gelen isimlerinden Süfyan es-Sevrî (161/777) ve Abdullah b. Davud (213/828), bu anlayışlarını “Din âsârdan ibarettir”¹³⁸ sözüyle çok veciz bir şekilde ifade etmişlerdir. Dinin, rey ve kelâma dayandırılmayacağı ilkesini benimsedikleri için, Kur’an ve Sünnet’le ilk nesillerin bunlardan anladıklarını tek kaynak olarak kabul etmişlerdir.¹³⁹

Hadisçilerin bu anlayışları Mihne olayı ile birlikte hırçın bir ideolojik saplantıya dönüşmüş ve Mihnedeki siyasi engizisyona ‘Kültür engizisyonu’ ile karşılık vermişlerdi. Bunun bir açılımı olarak da, fiilen yok edemedikleri kendileri gibi düşünmeyen ötekini, fikren yok etme yöntemine başvurmuşlardı. En azından “cerh” yöntemini kullanarak kendi ilgi alanları olan hadis rivayetinde bu kimselere hayat hakkı tanımamışlardı. Süngü ve kılıçla cisimlerini yaralamamışlarsa da, kamış ve divitle isimlerini yaralamaktan geri durmamışlardır.¹⁴⁰

Onların, muhaliflerini yermek için kullandıkları, Muhammed b. İsa tarafından Ebu Said el-Hudrî’ye varan bir isnatla rivayet edilen bir hadiste şöyle denilmektedir:

“Allah dört fırkaya yetmiş nebî diliyle lânet etmiştir. Bunlar kimlerdir ya Rasulüllah? diye sorulunca: Kaderiyye, Cehmiyye, Mürcie ve Raftıza, diye cevap vererek bu fırkaları şöyle tarif etmiştir: Kaderiyye, hayrın Allah’tan, şerrin de İblis’ten olduğunu söyler, biliniz ki hayır da şer de Allah’tandır. Kim bunun aksini iddia ederse Allah’ın lâneti üzerine olsun. Cehmiyye, Kur’an’ın mahluk olduğunu söyleyenlerdendir. Biliniz ki Kur’an mahluk değildir. Kim bunun aksini iddia ederse Allah’ın lâneti üzerine olsun. Mürcie, amel olmaksızın imanın söz olduğunu söyleyenlerdir. Ravaftız ise, Ebu Bekir ve Ömer’e hakaret

137 Kırbaşoğlu, “İstismara Elverişli Münbit Toprak: Hadisler”, s. 125.

138 Hatib, *Şerefu Ashâbi'l-Hadîs*, s. 6.

139 Hatib, *age*, s. 8-9; Kutlu, *İlk Gelenekçiler*, ss. 57, 59.

140 M. Emin Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı*, Ankara 1999, s. 90..

edenlerdir. Haberiniz olsun ki, her kim onlara kin duyarsa Allah'ın lâneti üzerine olsun."¹⁴¹

Dönemin siyasi iktidarı din politikasında sıkı tedbirler alarak, sadece Kur'an'ın mahluk olduğu görüşünü topluma dayatmamakla kalmamış, sisteme payanda olan bir zümrenin her konudaki ideolojik kanaatlerini halka ve ulemaya zorla benimsetmek istemişti. Ashabu'l-Hadîs, günün polemik mevzusu olan Rü'yetullah konusu ile ilgili, mü'minler gözleriyle ayı gördükleri gibi kıyamet gününde de Allah'ı göreceklerdir. Kâfirler ise onu göremeyeceklerdir.¹⁴² şeklindeki görüşlerini, "Şu ayı nasıl izdihamsız olarak, sıkışıp üst üste yığılmanıza ihtiyaç kalmadan görüyorsanız şüphesiz Rabbinizi de öyle göreceksiniz"¹⁴³ şeklindeki hadislerle desteklemiştir. Bu rivayet, din politikasının bilimsel temellerini sağlamakla yükümlü Ahmed b. Ebi Duad (240/854)'ı zor durumda bırakır ve isnadını araştırır. İbnü'l-Cezvî, Ahmed b. Ebi Duad'ın, hemşerisi Ali b. el-Medîni'yi çeşitli vaatlerle kandırarak ona bu hadisin senedine güvenilemeyeceğini söylettirdiğini, rivayet eder.¹⁴⁴

Yine Ashabu'l-Hadîs, Kur'an Allah kelâmıdır ve mahlûk değildir,¹⁴⁵ şeklindeki görüşleriyle ilgili gündeme getirmiş oldukları hadislerde şöyle ifade edilmektedir:

"Her kim Kur'an'ın mahluk olduğunu söylese kâfir olur"¹⁴⁶ "Göklerde ve gökle yer arasında -Allah ve Kur'an müstesna- her şey mahluktur. Kur'an O'nun kelâmıdır. Her şey onunla başlamış ve O'na dönecektir. Ümmetimden bazı kimseler çıkıp Kur'an'ın mahluk olduğunu söyleyeceklerdir. Her kim bunu söylese Allah'a küfretmiş olur. Böyle söyleyen kimseyi karısının hemen boşaması lâzımdır; çünkü mümin olan bir kadının kâfir bir erkeğin taht-ı nikâhında bulunması caiz değildir; meğer ki kadın, aynı sözü kocasından evvel söylememiş olsun."¹⁴⁷

141 İbn Cevzî, *Mevzu'ât*, c. I, s. 275-276; Suyûtî, *el-Leali'l-masnu'a*, c. I, s. 262.

142 Eş'arî, *Makâlât*, s. 292.

143 Buharî, *Mevakîtü's-Salât*, 16, (c. I, s. 38); İbn Mace, 13, hno: 177, (c. I, s. 308-309).

144 İbn Cevzî, *Muntazam*, c. XI, s. 216; Ayrıntılı bilgi için bkz. Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı*, ss. 70-77.

145 Eş'arî, *Makâlât*, s. 292.

146 İbn Cevzî, *Mevzu'ât*, c. I, s. 276.

147 İbn Cezvî, *Muntazam*, c. XI, s. 2107.

Ahmed b. Hanbel'in, Kur'an mahluktur diyen Cehmî'dir, bir kimse, Kur'an mahluk değildir demeden "Kur'an Allah kelâmıdır" derse isabet etmiş olur,¹⁴⁸ şeklindeki görüşü, onlar tarafından benzer tarzda hadisleştirilerek şöyle ifade edilmiştir:

*"Kaderiyye, hayrın Allah'tan, şerrin de İblis'ten olduğunu söyler, biliniz ki hayr da şer de Allah'tandır. Kim bunun aksini iddia ederse Allah'ın lâneti üzerine olsun. Cehmiye, Kur'an'ın mahluk olduğunu söyleyenlerdendir. Biliniz ki Kur'an mahluk değildir. Kim bunun aksini iddia ederse Allah'ın lâneti üzerine olsun."*¹⁴⁹

Sonuç

Çalışmamızın girişinde de belirttiğimiz gibi, İslâm düşünce tarihinde her mezhep gerek savunma gerekse saldırı amacıyla olsun kendi düşüncesini ifade etmede hadislere müracaat etmiştir. Başta Ashabü'l-Hadis olmak üzere bunlardan bir kısmı, kendi söylem tarzlarına uygun olarak fikirlerini hadislerle dillendirmeyi amaç edinmiştir. Hariciler ve Mu'tezile gibi diğer bazı fırkalar ise, kendilerine karşı kullanılan bu silaha aynıyla cevap vermek zorunda kalarak görüşlerini savunmaya çalışmışlardır. Hadislerde kullanılan üslup ve kavramlara dikkat edildiğinde bunların Hz. Peygamber dönemiyle pek uyuşmadığı görülmektedir. Ancak yine de meşruiyet kaygısı nedeniyle, böyle bir yönetime başvurulmuş olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bütün bunlara rağmen bu tür hadisler, çeşitli İslâmî grupların geçirmiş oldukları fikir farklılıklarının tarihsel süreçlerinin anlaşılması açısından bize önemli ipuçları sunmaktadır.

Özet

Bazı konularda önemli farklılıklar gösteren İslâm mezhepleri, görüşlerini Hz. Peygamber'e onaylatma konusunda benzer yöntemlere başvurmuşlardır. Bu konuda en ileri giden Şîî fırkalarıdır. Onlar, hilafetin Hz. Ali ve oğullarının hakkı olduğu tezini içeren, özellikle nass ve vasiyyet gibi konularda sayısız hadis uydurmuşlardır. Diğer taraftan, ilk ortaya çıkan fırka olarak kabul edilen Hariciler ise uydurmacılığa sıcak bakmamışlardır. Ancak katı söylemlerinden dolayı, muhalifleri tarafından, kendilerini eleştiren bir çok hadis uydurulmuştur. Hariciler'in bu dışlayıcı tavırlarına tepki olarak ortaya çıkan Mürcie, imanla amelî ayırmış ve re'ye önem vermiştir. Bu yaklaşım başta

148 İbn Abdi'l-Berr, *İnteka'*, s. 106.

149 İbn Cevzî, *Mevzu'ât*, c. I, ss. 275-276; Suyûtî, *el-Leali'l-masnu'a*, c. I, s. 262.

Ashabu'l-Hadis olmak üzere muhaliflerinin tepkisini çekmiştir. Bu görüşlerinden dolayı Mürcie hakkında çeşitli hadisler uydurulmuştur. Akıl ve re'ye karşı çıkan ve imanın artıp eksileceğini iddia eden Ashabu'l-Hadis, Kur'an'ın yaratılmış olduğu ve hür iradeyi savunan Mu'tezile'yi yeren hadislerle de müracaat etmiştir.

Bibliyografya

- Ateş, Ali Osman, *Ehl-i Sünnet ve Şia'nın Delil Olarak Aldığı Bazı Hadisler*, İstanbul 1996.
- Aydınlı, Osman, *İslam Düşüncesinde Aklîleşme Süreci (Mutezilenin Oluşumu ve Ebu'l-Huzeyl Allaf)*, Ankara 2001.
- Ayyâşî, Ebu'n-Nasr Muhammed b. Mesud b. el-Ayyâş es-Semerkindî (320/932), *Tefsiru'l-Ayyâşî*, Beyrut 1411/1991.
- Bağdadi, Abdülkadir Tahir b. Muhammed (ö.409/1038), *Mezhepler Arası Farklar*, çev.: Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara 1991.
- , *Kitabu'l-milel ve'n-nihal*, tahk.: Albert Nasri Nader, Beyrut 1986.
- Berkî, Ahmed b. Muhammed b. Halid el-Berkî (ö.274/887 veya 280/893), *Kitabu'l-Mehasin*, Tahran 1370/1950.
- Buharî, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail, , *Halku Ef'ali'l-İbâd (İlâhi Kelâmın Müdafası*, nşr. Yusuf Özbek, İstanbul 1992.
- Cihan, Sadık, *Uydurma Hadislerin doğuşu ve Sosyo-politik Olaylarla İlgisi*, Samsun 1997.
- Ebu Davud, Ebu Davud Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî (ö.275/888), *Sünen-i Ebi Davud*, Beyrut 1409/1988.
- Eş'arî, Ebu Hasan Ali b.İsmail el-Basri el-Şafî (ö.324/936), *Makalâtü'l-İslâmiyyîn*, tash.: Helmut Ritter, Wiesbaden 1980/1400.
- , *el-İbane an Usûli'd-Diyane*, thk. Beşîr Muhammed Ayûn, Dımeşk 1413/1993.
- Fazlur Rahman, *İslâm*, çev.: M. Aydın, M. Dağ, İstanbul 1980.
- Fığlalı, E. Ruhi, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, Ankara 1996.
- , *İbadiyenin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara 1983.
- Gürler, Kadir, *Ehl-i Hadis'in Düşünce Yapısı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002.
- Hatiboğlu, Mehmet Said, *Hz. Peygamber'in vefatından Emevilerin Sonuna Kadar – Siyasi İctimai Hadiselerle Hadis Münasebetleri*, (Basılmamış Doçentlik Tezi).
- Hatib el-Bağdadî, Ebu Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit (ö.463/1071), *Şerefu Ashâbi'l-Hadîs*, tahk.: M. Said Hatiboğlu, Ankara 1991.
- , *el-Kifaye fi ilmi'r-rivaye*, thk. Ahmed Umer Haşim, Beyrut 1406/1986.
- Hayyat Mu'tezili, Ebu'l-Hüseyin Abdurrahman b. Muhammed b. Osman (ö.300/912), *Kitabu'l-İntisar ve'r-Red ala Ravendiye'l-Mulhid*, tahk.: Alber Nasri Nader, Beyrut 1957.
- Hindî, Alâuddîn Ali el-Muttaki b. Hüsameddin el-Hindî (ö.975/1567), *Kenzü'l-*

- Ummâl fî Süneni'l-Ekvâl-i ve'l-Ef'âl*, Beyrut 1993/1413.
- İbn Arrâk, Ebu'l-Hüseyin Ali b. Muhammed el-Kinânî (ö.963/1556) *Tenzîhu's-Şerîati'l-Merfua*, tahk.: Abdülvehab Abdüllatif ve Abdullah Muhammed, Beyrut 1401/1981.
- İbn Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. el-Cevzî el-Kureşî (ö.597/1201), *Kitabu'l-Mevzuat*, tahk.: Abdurrahman Muhammed Osman, 1973.
- İbnü'd-Deyba eş-Şeybânî, *Teyşîru'l-vuşûl ilâ Cami'i'l-Uşûl*, Mısır, ts.
- İbnü Ebi'l-Hadîd, İzzeddin Hamid, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, Beyrut 1374/1954.
- İbn Hazm, Ebi Muhammed Ali b. Ahmed (ö.456/1064), *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihâl*, tahk.: M. İbrahim Hasır, Beyrut, ts.
- İbn Hişam, Abdü'l-Melik b. Hişam, *Siretü'n-Nebeviyye*, Halep 1375.
- İbn Kuteybe (ö.276-889), *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis*, *Hadis Müdafaası*, çev.: M. Hayri Kırbasoğlu, İstanbul 1989.
- İbn Mace, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *Sünen-i İbn Mace Tercemesi ve Şerhi*, İstanbul 1988.
- İbnü'l-Murtaza, Ahmed b. Yahya b. el-Murtaza (ö.840/1437), *Tabakatü'l-Mu'tezile*, thk. Susanna Divald- Wilzer, Beyrut 1389/1961.
- Kitabu el-Milel ve'n-Nihal, *Mukaddimetü el-Bahrü'z-Zehhâr el-Cami' li-Mezahibi ulemai'l Emsar* (ss. 36-51), Darü'l-Hikmeti'l-Yemaniyye, San'a 1988.
- İbn Teymiyye, Takiyuddin Ahmed b. Abdulhalim el-Harrânî, *el-Münteka min minhaci'l-i'tidâl*, Kahire 1374.
- İsfereyani, Ebu Muzaffer (ö.471/1078), *et-Tabsir fi'd-Din ve Temyizu Fırkatü'n-Naciyeti ani'l-Fıraki'l-Halikin*, tahk.: Kemal Yusuf el-Hut, Beyrut 1403/1983.
- Kırbasoğlu, M. Hayri, "İstismara Elverişli Münbit Toprak: Hadisler", *İslâmiyât*, Ankara 2000, c. 3, sayı: 3.
- Kandemir, M. Yaşar, *Mevzû Hadîsler*, Ankara 1991.
- Koçyiğit, Talât, *Hadis Tarihi*, Ankara 1997.
- Kutlu, Sönmez, "İslam Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri Olgusu", *İslâmiyât*, c.4, s.4, ekim aralık 2001.
- , *İslam Düşüncesinde ilk Gelenekçiler*, Ankara 2000.
- , *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, alim b. Zekvan'ın Sire adlı Eserindeki Mürcie ile İlgili Kısmın Tercümesi, c. XXXV, s. 475.
- Makdisî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. el-Benau'l-Beşşarî el-Makdisî (ö.380/990), *Ahsenü't-Tekasım fi Marifetü'l-Ekâlîm*, nşr. Muhammed Mahzûm, Beyrut 1408/1987.
- Nesefî, Ömer, *İslam İnancının Temelleri*, Otağ Yayınevi, İstanbul.
- Naşî el-Ekber, Abdullah b. Muhammed (ö.293/904), *Mesailü'l-İmame*, tahk.: Josef Van Ess, Beyrut 1971.

- Onat, Hasan, *Emeviler Dönemi Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara 1993.
- Özafşar, M. Emin, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı*, Ankara 1999.
- Özler, Mevlüt, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, İstanbul 1996.
- Sibaî, Mustafa es-, *es-Sünnetü ve Mekânetüha fi't-Teşrü'l-İslâmî*, Beyrut 1985.
- Suyutî, Celaleddin, *el-Leali'l-Mesnu'a fi'l-Ahadîsi'l-Mevzua*, Mısır, ts.
- Sezgin, M. Fuad, *Buharî'nin Kaynakları*, Ankara 2000.
- Şehristanî (ö.548/1153), *el-Milel ve'n-Nihâl*, thk. A. Fevzi Muhammed, Beyrut 1992.
- Tirmizî, Ebi İsa Muhammed b. Sevre, *Camiü's-Sahîh*, Beyrut 1408/1987.
- Umerî, Ekrem Ziya, *Hadis Tarihi*, çev. İsmail Kaya, Konya 1990.
- Ümit, Mehmet, *Hicri Üçüncü Asırda Şii-Mu'tezile İmamet Tartışmaları ve İskâfî'nin Yeri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1996.
- Watt, Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. E. Ruhi Fırlalı, İstanbul 1998.
- Yakubî, Ahmed b. Ebi Ya'kub b. Cafer b. Veheb (ö.292/904), *Tarîhu Ya'kubî*, Beyrut 1412/1992.
- Zehebî, Ebu Abdillâh Şemseddin, *Mizanü'l-İ'tidâl*, Mısır 1325.